

WAGNER-NAGY BEÁTA

A tagadás kifejezésének módjai a nganaszanban

This paper seeks to present the possible expressions of negation in Nganasan. In this language negation can be expressed in three typologically different ways, i.e. synthetically, analytically and lexically. Analytic negation yields a wide array of forms, in particular four negative verbs and two negative particles. Morphological negation is also quite varied: in Nganasan one finds the *participium abessivum*, the *modus abessivus* and the negative supine. There are six verbs that are semantically negative. The present study analyses their use in detail.

1. A tagadás definíciója

A tagadás kutatása a 80-as évektől kezdve megélénkült. Erre utal az a számos tanulmány, ami e témakörben azóta megjelent (lásd a bibliográfiában). A tagadás vizsgálatának középpontjában alapvetően két témakör áll: a filozófiai megközelítés, azaz a tagadás logikai definíciója, illetve a tipológiai megközelítés. E tanulmány keretei között a tagadás elméleti kérdésére csak annyira kívánok kitérni, amennyire egy nyelv tagadószerkezeteinek a bemutatásához ez elengedhetetlen. A tanulmány a nganaszan nyelvben fellelhető olyan szerkezeteket kívánja áttekinteni, amelyekkel tagadás fejezhető ki.

A logika a tagadást a következőképpen definiálja:

p mondat negációján a "nem igaz, hogy p " mondatot értjük, amit a következő igazságszabály jellemez: $\sim p$ akkor, és csak akkor igaz, ha p hamis.

A logikai tagadást más néven *belső tagadás*nak is szokás hívni. A *belső tagadás* a mondat előfeltevését érintetlenül hagyja. *Belső tagadás* ismételt tagadásakor (*kettős tagadás*) egy pozitív kijelentést kapunk, azaz " $\sim \sim p$ " és p igazságértéke azonos, tehát logikailag ekvivalensek. (A logikai tagadásról bővebben lásd Madarász – Pólos – Ruzsa 1999: 52–57).

Hentschel (1998: 11) a nyelvi tagadás meghatározásánál nem a *belső* (\sim), hanem a *külső tagadás*sal ($\bar{\quad}$) operál. *Külső tagadás* esetén a tagadó kijelentés igazságértéke akkor is igaz, ha a dolog, amire a tagadás irányul, nem létezik. Hentschel példájával szemléltetve:

		Szókratész létezik	Szókratész nem létezik
ellentétes mondatok	<i>Sokrates ist krank.</i> 'Szókratész beteg.'	I/H	H
	<i>Sokrates ist gesund.</i> 'Szókratész egészséges.'	I/H	H
deprivatív mondatok	<i>Sokrates ist blind.</i> 'Szókratész vak.'	I/H	H
	<i>Sokrates ist sehend.</i> 'Szókratész lát(ó).'	I/H	H
tagadó mondatok	<i>Sokrates ist nicht krank.</i> 'Szókratész nem beteg.'	I/H	I
	<i>Sokrates ist nicht blind.</i> 'Szókratész nem vak.'	I/H	I

Ezzel a teszttel az ellentétes és a privatív értelmű mondatok egyértelműen kizárhatók a tagadás köréből. Ezek alapján a nganaszban is csak azokat a szerkezeteket fogom tagadásnak tekinteni, amelyek ennek az egyszerű tesztnek megfelelnek. A továbbiakban erre a tesztre már nem utalok.

2. A tagadás módjai és típusai a világ nyelveiben

A mondattagadást vizsgáló munkájában Dahl (1979) a tagadás jelölője (Neg) alapján több módját különböztette meg a tagadásnak, ezek a következők:

S z i n t e t i k u s, azaz morfológiai tagadásról akkor beszélhetünk, ha a tagadást egy inflexiók kategória hordozza. Ez lehet prefixum, szuffixum, tőalternáció, reduplikáció stb. Tagadó szuffixummal, pl. a törökben találkozhatunk *-ma/-me* formában (*bekle-me-yur-um* 'nem vártam'). Prefixum található pl. a szerbben *ne-mam* 'nekem nincs'. Az angolban és a németben gyakran használatos *un-* prefixum nem eredményez tagadást, mivel ennek használatakor a kettős tagadás (logikai elutasítás) nem eredményez pozitív kijelentést: *Bob is happy* ≠ *Bob is not unhappy*. (Bővebben lásd, pl. Frawley 1992). Ezt a típust Hentschel (1998) lexikai tagadásnak hívja. Szerinte ennek a funkciója nem a teljes szó tagadása, csak a szóval kapcsolatos pozitív elvárásoké (konnotatív tagadás). Természetesen ez a típus a nganaszban is előfordul, azonban e munka keretei között erre részletesen nem térek ki.¹

A másik és a világ nyelvei körében sokkal általánosabb módszere a tagadásnak az *a n a l i t i k u s*, azaz a szintaktikai tagadás. Ennek is több altípusát különböztethetjük meg. Dahl (1979: 84) szerint a legelterjedtebb módszer a partikulák

¹ A nganaszban ebben az esetben a -KAf'i vagy a -KAj fosztóképző használatos.

használata, pl. német, angol, magyar, francia stb. Ritkábban használatos módszer, de még mindig igen gyakori a tagadó segédigékkel való tagadás. A konstrukcióban az egyeztetés kategóriáit, az idő- és a módjeleket a tagadó segédige hordozza, míg a lexikai (fő-)ige általában igenévi (pl. evenki) vagy egyéb alakban (pl. az északi-szamojéd nyelvek, finn) áll. A segédigék használatát egy nganaszan példával szemléltetem:

- (1) *Maad'a maagəličə ni-niŋ* *hodətə-" nemi-ntə d'a?*
 miért semmiAkk nemMinterSg2 írVcong anyaGenPxSg2 PO_{hoz}
 'Miért nem írsz semmit az anyádnak?' (T79: 261)

Egyes nyelvekben (pl. finn) a segédige csak az egyeztetés morfémaát hordozza, míg a módra és az időre utalókat a főige és/vagy a kopula veszi fel: finn. *e-n halua-isi* 'nem szeretnék', *e-n ol-isi halunnut* 'nem szerettem volna'. Az analitikus tagadás kevésbé gyakori módjait, mint pl. a körülírást most nem tárgyalom, ezt lásd Dahlnál (1979: 86–88).

Ugyan Dahl nem tartja számon, azonban mégis létezik a tagadásnak még egy módja, amire az evenkiből lehet példát hozni, ez pedig a tagadó jelentésű névszóval való tagadás.

- (2a) *Nungan-dun purta-ja āchin.*
 őDat késAkkindef nem/távollét
 'Neki nincsen kése.' (Ned: 97)
- (2b) *Girki-je āchin-di ōn homoty-va vā-cha-s?*
 barátAkkindef nem/távollétInstr hogyan medveAkkdef ölPerfSg2
 'Hogy tudta megölni a medvét barát nélkül?' (Ned: 100)²

A tagadó főnév az evenkiben ellátható ragokkal és jelekkel (lásd a 2b mondatot), valamint kopulaként a létige is megjelenhet mellette, azonban ennek kitétele fakultatív (lásd Nedjalkov 1997: 96–99, Nedjalkov 1994: 27–29)

A tagadásnak két alapvető típusa van, mégpedig a *m o n d a t t a g a d á s* és az összetevők tagadása (*k o n s t i t u e n s t a g a d á s*). Az összetevők tagadását módosításként szokták magyarázni, ezzel szemben a mondattagadást olyan konstrukcióként, ami a(z) (segéd)ige argumentumszerkezetét befolyásolja. Ebben az esetben egyes elméletek a tagadószt az ige, ill. a segédige vonzatának tekintik (lásd pl. Trón 2001: 88). Ez minden bizonnyal így is felfogható azokban a nyelvekben, ahol tagadó partikula használatos, de a pusztán tagadó segédigét (és nem lexikailag üres segédigét és tagadószt, mint pl. az angol) használó nyelvek ese-

² Birtok tagadásakor az evenkiben a birtok Akkindef esetbe kerül, erről bővebben Bulatova – Grenoble 1999.

tében a mondattagadás definiálása finomításra szorul. Ezen elméleti kérdéssel azonban e munka keretei között nem foglalkozom.

3. A tagadás eszközei a nganaszban

Az északi-szamojéd nyelveket olyan nyelvekként szokás számontartani, mint amelyek a segédigés tagadást preferálják. Így a nyenyec alapján Honti (1997: 92–93) és Hajdú (1969) is ebbe a csoportba sorolja mind a három északi-szamojéd nyelvet. Azonban ha a nganaszban áttekintjük a tagadásra használatos markerek tárházát, akkor első pillantásra szembeötlő, hogy a tagadó segédigéken kívül még egyéb más eszközök (pl. partikulák) is alkalmazhatók, amelyeknek a nyenyecben és az enyecben nincsen nyoma.³

A tagadás kutatása nem előzmény nélküli a nganaszban, Katzschmann több cikkben is foglalkozott a nganaszban tagadás módjaival, különös tekintettel a segédigékre (1993–94, 1995, 2001). Vegyük tehát sorra a tagadás eszközeit a nganaszban!

A szintaktikai tagadás eszközei

<i>ńisiĈ</i>	'nem'	tagadó segédige
<i>lědi"si</i>	'nem-tud, nem-képes'	modális tagadó segédige
<i>kasada</i>	'majdhogy nem, majdnem, éppenhogy nem'	modális tagadó segédige
<i>ńuěliĈ</i>	'hogyne'	??
<i>ńintu" ~ ńintuu</i>	'nem'	partikula vagy főnév?
<i>d'ąku</i>	'nincs'	partikula vagy főnév?

A morfológiai tagadás eszközei

<i>-mětuma"a</i>	módjel, participium
<i>-muńkətə</i>	tagadó supinum

A szemantikai tagadás eszközei

<i>d'ągujśa</i>	'nem létezik'	tagadó jelentésű ige
<i>d'erusa</i>	'nem tud'	tagadó jelentésű ige
<i>d'ündamtasa</i>	'nem akar'	tagadó jelentésű ige
<i>huńd'al'əsiĈ</i>	'nem figyel'	tagadó jelentésű ige
<i>məčidi</i>	'nem elég'	tagadó jelentésű ige
<i>toiśa</i>	'nem kell'	tagadó jelentésű ige

³ Éppen ezért nem tekintem szerencsésnek azt a szakirodalomban nem egyszer előforduló gyakorlatot, amely egy nyelvcsaládra vonatkozó általános következtetést egy nyelv alapján von le, még akkor sem, ha tényleg egymáshoz viszonylag közel álló nyelvekről van szó.

Meg kell jegyezni, hogy a majd később tárgyalandó nganaszan partikulákhoz alakjukban és eredetükben is kapcsolódó szavak a nyenyecben és az enyecben is megvannak. A nganaszan *d'anġku* párja az enyec *d'agu*. Ez egyrészt használatos mint felelőszó, másrészt mint a *nincs* jelentésű ige Sg3 alakja:

(3a) *D'agu, mod' obuhurub' d'agu*
 nem én semmiPxSg1 nincsSg3
 'Nem, nekem semmim sincs.' (SB: 37)

(3b) *Bu eġi d'eri d'agu.*
 ő ez nap nincsSg3
 'Ő ma hiányzik.' (SB:37)

A nyenyec alakkal hasonló a helyzet. Azonban a nyenyec és az enyec alakok részletes elemzésére e munka keretei között nem tudok kitérni. A szemantikai tagadási formáknak mind az enyecben, mind a nyenyecben megvannak a megfelelői (lásd pl. Katzschmann 1993–94.) A morfológiai tagadási formák közül az abesszív igemódnak és az abesszív participiumnak nincsen nyoma sem az enyecben, sem a nyenyecben.

3.1. A nganaszan korpusz

Mielőtt bemutatnám a tagadás eszközeit, szükséges az általam felhasznált korpuszról néhány szót ejteni. Adataimat egy, a Szegedi Egyetem Finnugor Tanszékén létrehozott morfológiai adatbázisból gyűjtöttem. Ennek kiépítése a 90-es évek elején még Mikola Tibor vezetésével indult meg, fejlesztését és tovább építését, azaz az újabban megjelent szövegek feldolgozását 2000-tól én vettem át. Az adatbázis tartalmazza az eddig nganaszanul megjelent szövegekben előforduló szóalakokat morfológiai elemzésükkel együtt. A példamondatok után tüntetem fel a forrást. Ahol nincs erre utalás, ott saját gyűjtésem példái olvashatók. A szótár pillanatnyilag 5817 szócikket tartalmaz. A morfológiai szótár alapján összesen 779 olyan mondatot gyűjtöttem ki, amelyben szintaktikai tagadás fordul elő. A fent felsorolt tagadó segédigék, illetve partikulák/főnevek nem egyforma gyakorisággal fordulnak elő. A megoszlás a következő: *níġ*: 644, *d'anġku*: 44, *nintu*: 43, *l'ədi"si*: 34, *ɲuəliċ7*, *kasad'a*: 7.

A szemantikai tagadásra példamondatokat csak három ige esetében lehet találni, a többi a Kosterkina – Momd'e – Ždanova-féle szótárban ugyan szerepel, de használatukra sem a szövegekben, sem a szótárban nincsen példamondat. A példák eloszlása a következő: *d'erusa*: 50, *d'anġujša*: 44, *məčid'i*: 1.

A morfológiai tagadó eszközök eloszlása a következő: tagadó supinum: 9, abesszív igemód: 20, abesszív participium: 57.

4. A szintaktikai tagadás eszközei

4. 1. A tagadó segédigék használata

Mint a fenti felsorolásból is látszik, a nganaszanban három tagadó segédigét tartunk számon. Ezek közül egy szemantikailag üres (*ńisiń*) azaz funkciója tényleg csak a tagadásra irányul, míg a másik kettő (*lêdińsi*, *kasad'a*) egyéb, modális jelentést is hordoz. A *lêdińsi* a pusztán tagadáson kívül azt is kifejezi, hogy az agens nem képes végrehajtani a cselekvést (lásd az (5) mondatot), míg a *kasad'a* arra utal, hogy az esemény bekövetkeztének vagy a cselekvés végrehajtásának a lehetősége ugyan megvolt, de ez mégsem ment végbe (lásd a (6) mondatot). E két utóbbi segédige használata szintaktikailag megegyezik a *ńisiń* segédige használatával.

Az egyeztetés hordozója minden esetben a segédige, valamint az időjeleket és a módjeleket is a segédige veszi fel. A segédigét az alannal számban, személyben és a tárgy számában, reflexív ragozás esetén a tárgy személyében egyeztetni kell. Tehát a segédigén kötelező jelleggel megjelenik vagy egy koaffixum⁴ vagy egy módjel vagy egy időjel és a személyrag (Rx+{Koaff, Mx, Tx}+Vx). A segédigék az abesszív módon kívül minden módjelet felvehetnek. Az abesszív igemód használatára később térek ki. A segédige mellett a lexikai ige gégezárhangra végződő, ún. tagadott töve⁵ áll. Példa a *ńisiń* ragozására (*mis-* 'ad', *kotu-* 'megöl') – az igemódos alakok szemléltetésére csak két igemódot választottam ki (a többi igemódos alakot lásd Helimski 1998: 504–506).

	alanyi ragozás			egy tárgy	több tárgy	refl. rag.
	Sg1	Du1	Pl1	Sg1	Sg1	Sg1
aorist	<i>ńindiń</i> <i>mid'e"</i>	<i>ńintińi</i> <i>mid'e"</i>	<i>ńintińiń</i> <i>mid'e"</i>	<i>ńintińé</i> <i>mid'e"</i>	<i>ńintińê</i> <i>mid'e"</i>	<i>ńintińê</i> <i>kođu"</i>
múlt	<i>ńisińm</i> <i>mid'e"</i>	<i>ńisińmi</i> <i>mid'e"</i>	<i>ńisińmiń</i> <i>mid'e"</i>	<i>ńisińmé</i> <i>mid'e"</i>	<i>ńisińhê</i> <i>mid'e"</i>	<i>ńisińhê</i> <i>kođu"</i>
jövő	<i>ńisińem</i> <i>mid'e"</i>	<i>ńisińemi</i> <i>mid'e"</i>	<i>ńisińemiń</i> <i>mid'e"</i>	<i>ńisińemé</i> <i>mid'e"</i>	<i>ńisińinê</i> <i>mid'e"</i>	<i>ńisińinê</i> <i>kođu"</i>
kérdő mód	<i>ńińiń</i> <i>mid'e"</i>	<i>ńińińi</i> <i>mid'e"</i>	<i>ńińińiń</i> <i>mid'e"</i>	<i>ńińińé</i> <i>mid'e"</i>	<i>ńińińê</i> <i>mid'e"</i>	<i>ńińińê</i> <i>kođu"</i>
narratív	<i>ńib'ahńi</i>	<i>ńib'ahńi</i>	<i>ńib'ahńiń</i>	<i>ńib'ahńié</i>	<i>ńib'ahńiê</i>	<i>ńib'ahńiê</i>

⁴ A nganaszanban az ige-tőhöz kijelentő mód jelen időben nem közvetlenül kapcsolódnak az igei személyragok, hanem kapcsolóelemekkel, koaffixumokkal. Ezek milyensége a tő aspektus-tékétől függ. Bővebben lásd Wagner-Nagy 2002: 101–102 vagy Helimski 1998: 503–504.

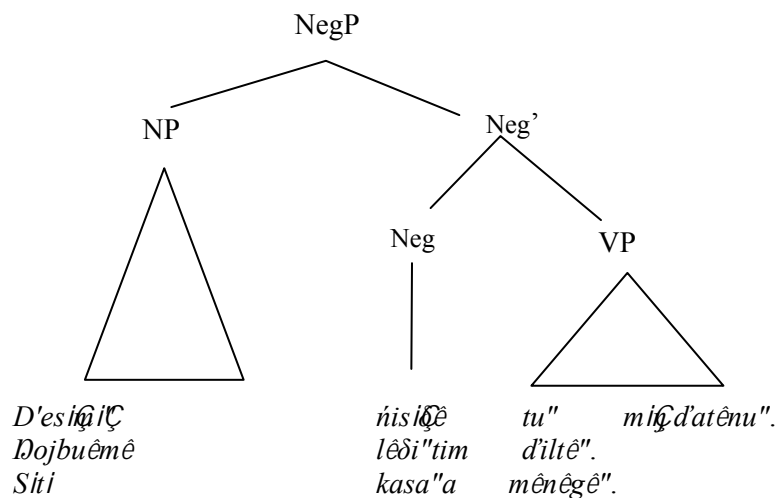
⁵ A tagadó segédige után megjelenő főigei tő formailag megegyezik az ImpSg2 formával, ugyanakkor nem keverendő össze vele: *ńindiń koniń* 'nem megyek' – *koniń* 'menj'.

	alanyi ragozás			egy tárgy	több tárgy	refl. rag.
	Sg1	Du1	P11	Sg1	Sg1	Sg1
	<i>mid'é"</i>	<i>mid'é"</i>	<i>mid'é"</i>	<i>mid'é"</i>	<i>mid'é"</i>	<i>koðu"</i>

Mondatokkal szemlélítve:

- (4) *D'es iŋiŋ ni-siŋe tu-" miŋd'atê-nu"*.
 apaPxP11 nemFutSg3 jönVcong mi PO_{hoz}PxP11
 'Apánk hozzánk nem fog eljönni.' (T73: 82)
- (5) *Dojbuê-mê lèdi"-ti-m d'iltê-"*.
 fejAkkPxSg1 nem tudKimpSg1 felemelVcong
 'Nem tudom felemelni a fejemet.' (T73: 147)
- (6) *Siŋŋkasa-"a mênégê-"*.
 ő majdnemKperfSg3 leesikVcong
 'Majdnem leesett.' (KMZ: 63)

A tagadó mondatok szerkezete az (4–6) mondatok alapján a következő:

A tagadó segédige nemcsak mód- és időjeleket vehet fel, hanem képzőket is. A rendelkezésre álló adatok alapján úgy tűnik, hogy az aspektus-, a genus- és a modális képzőket a lexikai ige hordozza, míg az akciómínőség képzői a tagadó segédigén jelentkeznek.

- (7) *ƏmlədiÇ hotürə ni-gə-tiÇ tuə-btu-gu-*.
 ilyenAkk könyvAkk nemViterKimpSg3 olvasVkausVdurVcong
 'Ilyen könyvet nem szokott olvasni.' (T79: 261)

A fenti példamondatban a -Kə- iteratív (akcióminőség) képző annak ellenére nem a lexikai igén jelentkezik, hogy a duratív⁶ és az iteratív képzők nem zárják ki egymást, tehát kapcsolódhatnak egymással. Ezt a következő igealak is szemlélteti: *tuə-btu-guj-kə-tu* 'általában olvas' (tőVkausVdurViterKimpSg3).

Ahogy említettem, az igenem képzőit a főige hordozza: ennek megfelelően, ha egy tagadó mondatot akarunk passzivizálni, akkor a főigét kell a megfelelő képzővel ellátni.

- (8) *Kobtua l'ühkübt'ali--ə küə-* tagə, *ɲarka-tə ni-n'agə-tiÇkačəmə-ru*.
 Lány elbújikKperfSg3 nyírPIGen PO_{mögé}, medveLat nemSupPxSg3 látVpassVcong
 'A lány elbújt a nyírfa mögé, hogy a medve ne vegye észre.' (SK: 120/144)

Ahogy a mondat szemlélteti, a passzív képző a főigén jelentkezik (-RU-), a mondat agense (medve) szabályszerűen latívuszragos (-NTə-). A tagadó segédigén jelentkező supinumképző (-nAKə-) a célhatározói szerkezet kifejezésére szolgál. Ez a mondat egyúttal azt is szemlélteti, hogy az ún. participiumos szerkezetek képzésére szolgáló morféma hordozója tagadó mondatban a segédige (*kačəmə-nagə-tu* 'hogy lássa' ↔ *ni-n'agə-tiÇkačəmə* 'hogy ne lássa', *kačəməsa* 'lát').

Jellemzően a főigén jelentkezik a modális képzők is, tehát a volitív- (-nAN-TU-) és az intencionálisképző (-"hAn-) is. Ebben az esetben meg kell jegyezni, hogy ellenpéldákat is találhatunk, tehát van olyan adat, ahol a modális képzőt a tagadó ige hordozza. Vesd össze a (9a) és a (9b) mondatokat.

- (9a) *Donəgüətənu ɲə" ni-nantiÇiə d'iltə" ɲantum*.
 ugyanakkor sámán nemVvolPerfSg3 felemelVcong legényAkk
 'Ugyanakkor a sámán nem akarta felemelni a legényt.' (FN: 47)
- (9b) *Əmə kobtua nintiÇ ɲəmu-nantu-gəličə*.
 ez lány nemKimpSg3 eszikVvolisVcong
 'Ez a lány enni sem akar.' (T79: 173)

A grammatikai kategóriák disztribúcióját a következőképpen foglalhatjuk össze⁷:

⁶ A nganaszban a kauzatív képzőkkel ellátott perfektív igék imperfektív párját a duratív képzővel lehet létrehozni. Ebben az esetben a képzőnek nincsen duratív jelentése. Bővebben lásd Wagner-Nagy 2001: 63–64.

⁷ Katzschmann részletes elemzést ad a szuffixumok előfordulásáról. Lásd Katzschmann 1995.

Tagadó segédigék		Lexikai ige
Akcióminőségképzők		
Finit alakok		Kauzativitás
Kijelentő mód	Nem-kijelentő mód	
Tempus		Igenem képzői
Személyrag		Aspektusképzők
		Modális képzők

Ahogy arról majd később szó lesz (4.3. pont) a nem igei természetű mondatösszetevők nem tagadhatók a tagadó igékkel. Amennyiben azonban a jelző szerepét egy participium tölti be, ennek tagadása csak a segédigék valamelyikével történhet. Ennek nyilván az az oka, hogy a participium erősen őrzi igei természetét. Ebben az esetben a következő szerkezet használható: [tagadó segédige participiumos alakja + lexikai ige tagadott alakja] + a szerkezet feje. Mondattal szemléltetve:

- (10a) *Siŋŋ'adi"küďə-mtu [ni-siŋŋ'əə həkələ-"] kuəďümu ŋiŋətu barə-tu.*
 ő járandóságAkkPxSg3 nemPtPerf megkapVcong férfi még várKimpSg3
 'A férfi, aki nem kapta meg a járandóságát, még vár.' (T73: 86)

A (10a) mondat állító párja (10b) a következőképpen hangzik:

- (10b) *Siŋŋ'adi"küďə-mtu [həkələ-siŋŋ'əə] kuəďümu ŋiŋətu barə-tu.*
 ő járandóságAkkPxSg3 megkapPtPerf férfi még várKimpSg3
 'A férfi, aki megkapta a járandóságát, még vár.'

Dahl (1979) és Dryer (1988) kutatásai kimutatták, hogy a negatív marker (Neg) az SVO nyelvekben általában az ige előtti pozíciót foglalja el. Az SOV nyelvekben a helyzet nem ilyen egyértelmű. Mivel az SOV nyelvek nem szeretik, ha igéjük után még más elem is áll, ezért afelé tendálnak, hogy az SONegV sorrend jöjjön létre. Ugyanakkor a tagadó segédigékkel más a helyzet, hiszen a segédigés szerkezetekben éppen ezek az alakok lesznek a finit formák. A nyelvek egy részében a segédige az ige utáni, míg másik részében az ige előtti helyet preferálja. Az uráli nyelvek inkább az SONegV sorrendet preferálják. (Részletesebben lásd Honti 1997: 166–170). A nganaszban azt látjuk, hogy a tagadó segédige következetesen az ige előtti pozícióban áll, tehát S(O)AuxV vagy az SAuxV(O) sorrendet figyelhetünk meg. Erre a sorrendre példaként lásd a (4) (5) és a (6) mondatot. Ez alól a sorrend alól csak két kivételt találtam, amelyekben a következő szórend figyelhető meg (S)OVAux:

- (11) *Taa-j huďur-tuə ŋana"sa huďurtə-tuə-mtu taa nəkərabtiŋi-"ləďi"-ti.*
 rénPIAkk befogPtImp ember befogPtImpAkkPxSg3 rénAkk megnyugtatVcong nem tudKimpSg3
 'A réneket befogó ember nem tudja megnyugtatni a befogott réneket.' (T79: 265);

(12) *Dənduj-kali kolif kəmiδü-" lədi"-sia-"*.

csónak-Ncar halPIAkk fogVcong nem tudPerfP13

'Csónak nélkül nem tudtak halat fogni.' (T79: 290).

Annak tisztázása, hogy ennek a szórendváltásnak mi az oka, illetve mi a funkciója, további kutatásra szorul. Feltűnő, azonban hogy mindkét példa ugyanazt a modális segédigét tartalmazza.

A szórendről annyit jegyzek meg, hogy – ellentétben a többi szamojéd nyelvvél – a nganaszanban viszonylag nagy a szórendi szabadság. A leggyakoribb szórendi típusnak mégis az SOV-t kell tartanunk, de pl. a bővítmény fókusz pozícióba való emelésekor SVO sorrendet kapunk. (Lásd pl. a (4) mondatot.)

Hasonlóan az evenkihez a tagadó segédige és a lexikai ige közé a nganaszanban is beékelődhet egyéb mondatrész, pl. a mondat tárgya. (Az evenkire példákat lásd Payne 1985: 213). Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a nganaszanban a beékelődött tárgy csak névmás lehet. Például:

(13) *Helijai-gē-tiŕ maagél'iŕē tēdu"*.
néha nemViterKimpP13 semmiAkk hozVAcong
'Néha semmit nem hoznak.' (KNS: 161/36)

Vö. az (1) mondattal.

Még egy esetet figyelhetünk meg a beékelődésre. Ha az állító mondatban az igit határozói bővítmény előzi meg, akkor a tagadó mondatban a bővítmény a tagadó segédige és a lexikai ige közé ékelődik:

(14a) *Ŋa-nü" tēbtē [ŋaagēē-mēniŕbasu-tu-"]*.
barátPIPxP11 szintén jóProl vadászikKimpP3
'A barátaink szintén jól vadásznak.'

(14b) *Ŋa-nü" tēbtē [ŋi-ndiŕ [ŋaagēē-mēniŕbasu-"]]*.
barátPIPxP11 szintén nem KimpP13 jóProl vadászikVcong
'A barátaink szintén nem vadásznak jól.' (KNS: 160/41)

(15a) *Tējēd'a d'ajuru-" ŋini [mērē katēgimtē-tu]*.
nyáron tundraPIGen PO_{on} korán világosodikKimpSg3
'Nyáron a tundrán korán virrad.'

(15b) *Šürüd'a d'ajuru-" ŋini [ŋi-miŋhⁱa-ntiŕ [mērē katēgimtē-"]]*.
télen tundraPIGen PO_{on} nemVhabKimpSg3 korán világosodikVAcong
'Télen a tundrán nem korán virrad.' (T73: 276)

Az alany beékelődésére, azaz az AuxSV(O) sorrendre csak igen ritkán lehet példát találni. A nganaszanra nem jellemző, hogy az ige mondatkezdő pozícióba kerül. Ezt szórendet a (16) mondat szemlélteti.

- (16) *Ñi-h'adiÇ horəsočəmə ŋuə-*, *ñaad'ətəd'a* *buə-tu.*
 nemMinfSg3 evenki vanVcong nganaszanul beszélInf beszélKimpSg3
 'Mintha nem evenki lenne, (hiszen) nganaszanul beszél.' (L01: 83)

Annak, hogy itt a segédige az alany elé került, az lehet a magyarázata, hogy ebben a mondatban nem mondat-, hanem konstituenstagadásról van szó, mégpedig az alany tagadásáról. A konstituenstagadásra ugyan a nganaszan a partikulákat használja (bővebben lásd a 4.3. pontban), azonban, ha valamilyen mód kifejezése szükséges, akkor a tagadó segédige+a létige tagadott alakja jelenik meg a mondatban.

4.2. A *ŋuéliÇ* státusza

Az eddigi nyelvtanok a *ŋuéliÇ*-öt 'hogyhogy nem, méghogy nem' jelentésű egy-séges morfémaként adták meg. Tereščenko (1979: 261) egy közelebbről meg nem határozott igének tartja. Katschmann szintén igeként kezeli, azonban megjegyzi, hogy sem tempus-, sem modussuffixumok nem jelentkeznek rajta (Katschmann 1993: 58). Jómagam korábban (Wagner-Nagy 2002: 152) ezt egy olyan névszói képződménynek tartottam, amit predikatívan kell ragozni. Ma már ezt másképp gondolom.

Ez a szó teljes bizonyossággal igei ragokat vesz fel (példaként lásd a (16) mondatot). Magát a szót a következőképpen tagolhatjuk: *ŋuéliÇ*x, ahol a *ŋuéli-* a szótő⁸, a *-liÇ* pedig a bizonytalansági mód jele. Mivel a *ŋuéliÇ*x után minden esetben egy lexikai ige tagadott töve áll, így ezt a szót bátran minősíthetjük olyan modális tagadó segédigének, amelynek az infinitívuszos alakja nem adatolt. Annyit azonban mindenképp meg kell jegyeznünk, hogy ez a tö más mód-jelekkel vagy időjelekkel nem fordul elő, tehát mindenképp csak egy hiányos ragozású igeről beszélhetünk.

- (16) *DuéliÇ* *sočélê-*, *sočélê-sudê-mê*, *kuhu-mê* *kaŋkê nê-mêê.*
 nemMprohSg1o varrVcong, varrFutSg1o, bőrPxSg1 már bőrt készítPtPass
 'Hogyne varrnám meg, megvarrom, a bőr már ki is van készítve.' (T79: 202)

- (17) *DuéliÇ* *nênsu-* *kaniméli"*, *küđ'ahü" mérigi"iai" büü-"sütü-nü"*.
 nemMprohPl2r felkelVcong korán, holnap gyorsan elmegyFutPl1r
 'Hogyne kelnétek korán, holnap gyorsan fogunk elmenni.' (T79: 261)

Ez a segédigés szerkezet általában összetett mondatokban használatos, egyszerű mondatban csak igen ritkán fordul elő.

⁸ A *ŋuéli-* tö jelentése a tagadáson kívül egyelőre tisztázatlan. Feltűnő azonban, hogy a létige (*ísa*) Sg2 töve szintén *ŋuéli-* alakú, így esetleg elképzelhető, hogy a létige bizonytalansági módban álló alakja értékelődött át tagadó segédigévé. Ez a feltevés azonban további megerősítést igényel.

- (18) [_{topic}*Kêndê-mtê*] *ɲuê-liŋ* *meliŋ*-"
 szánAkkPxSg2 méghogy nemSg1 csinálVcong
 'Még hogy nem csinálom a szánodat?!' (T79:261)

Feltűnő, hogy ez a segédige igen kedveli a mondatkezdő pozíciót (7 példamondatból 6-ban). (Lásd pl. (16) és (17) mondatot.). Ennek minden bizonnyal az az oka, hogy ez a szerkezet modalitásában igen közel áll a kérdéshez, a kérdőszó tipikus helye pedig a mondatkezdő pozíció. Ugyan a kérdőszónak nem kötelező a mondat elején állnia, de az erre irányuló tendencia megfigyelhető. Ahogy a (18) mondat szemlélteti, a tagadó segédige elé – mint ahogy kérdőszó elé is – kerülhet topikalizált mondatrész. Ennek, valamint a kérdő mondat szerkezetének összefüggései további kutatásra szorulnak, ami újabb adatok hiányában egyelőre aligha lehetséges.

További jellegzetessége a fent bemutatott tagadó szerkezeteknek, hogy ellentétben a többi tagadó segédigével, a *ɲuəlĩ* és a főige közé egyetlen példában sem ékelődött bővítmény (vö. (17) és a (15b) mondatokat). Azt megállapítani, hogy ténylegesen beékelődhet-e más bővítmény, csak újabb példamondatok vizsgálatával lehetséges.

4.3. Tagadó partikula vagy tagadó főnév?

Az uráli nyelvek körében a szintaktikai tagadásnak mindkét formája ismert. A nyelvek egy része a tagadó segédige használatát preferálja (pl. finn, nyenyec, mordvin stb.), míg másik részükben a partikulák használata domináns (szölkup, manysi, hanti stb.) (Bővebben lásd Honti 1997.)

A nganaszanban a tagadó segédigéken kívül számon tartunk további két, tagadásra használatos szót: *d'anku* és *ńintu(u)* ("). Tereščenko a *d'anku*-t egyszer partikulának (1979: 313), másszor pedig igének minősíti (1973: 83, 1979:317). A következőket írja: „A *d'anku* 'nem' partikula tagadó jelentésben használatos. (1979: 313) „A *d'anku* szó a *d'angujsa* 'nem-birtokol, hiányzik' ige egyes szám harmadik személyű, kijelentő módú alakja.” (1979: 317)⁹

Láthatjuk, hogy a szó szófaji hovatartozásáról Tereščenko igen ellentmondásosan nyilatkozik. Castrén ezt a szót verbum substantivumnak tekinti és a következő megállapításokat teszi róla: „A jurák *taná* és *janu* verbum substantivumnak a tavgiban a *taiitu*, 'van' [...] és *janku* 'nincs' felel meg. A két igének ebben a nyelvjárásban általában szintén személytelen a használata, azonban képesek ige-
ragok felvételére; pl. *taiitum* 'ott vagyok' *janum* 'nem vagyok ott' [...] Ugyan-

⁹ „Частица *дя̀ку* 'нет' употребляется в отрицательном предложении.” (1979: 313) „Слово *дя̀ку* представляет собой форму третьего лица единственного числа неопределённого времени отрицательного глагола *дя̀гу́йся* 'не имеется', 'отсутствует'. (1979: 317)

VxPI3 személyrag jelent meg. Ha másképpen értékeljük a szerkezetet, akkor azt kell mondanunk, hogy az állítmány legalább a többes szám jelét felveszi, tehát ebben az esetben is inflexiós morfémával van ellátva. Castrén fentebb idézett példáján (*januy*) is azt tapasztaljuk, hogy itt egy predikatívan ragozott alakról van szó.

Az adatok tehát azt mutatják, hogy ha ezt a két szót tagadó partikulaként akarjuk kezelni, akkor a partikulákkal szemben támasztott elvárásokat a nganaszban esetében lazítanunk kell. Amennyiben ezt nem szeretnénk megtenni, ki kell zárunk ezeket az elemeket a partikulák köréből. Ebben az esetben azonban felmerül a kérdés, hogy ezek az elemek milyen szófaji értékűek. Erre a legkézenfekvőbb válasz az lehetne, hogy ezek a szavak – az evenkihez hasonlóan – tagadó főnevek. Igen ám, csakhogy míg a (3b) mondat szemléltette, az evenkiben a tagadó főnév ellátható inflexiós morfémákkal, tehát teljes értékű főnév, addig a nganaszban sem Castrénnál, sem a mai gyűjtésekben nem találhatunk olyan adatot, ahol ezek a szavak eset- vagy birtokos személyragokkal lennének ellátva.

Elgondolkoztató az a tény is, hogy vannak olyan adataink, ahol a *ñintuu* egyeztetése az NP többi tagjaival legalábbis duálisban már vagy még nem történik meg:

- (21) *Maajuna-gəj ñintu" ñaagəə-gəj, maad'a sə"na"ari tə?*
 miféleDu3 nem- jóDu3 miért butaPI2 Klit
 'Miféle (két) nem jók (azok), miért vagytok buták?' (KNS: 178/330).

Castrénál szintén találunk olyan adatot, ahol a kérdéses elem nem (feltétlenül) veszi fel az igei személyragot. Castrén már idézett példája nyomtatásban a következőképpen jelent meg: *ñintû ašam* 'ich bin nicht (sic!) ein Tunguse' [nem vagyok tunguz] (Castrén 1854: 492). Castrén kéziratában azonban a kérdéses adat a következőképpen szerepel: *ñjinttu(m) ajam* (idézi Katzschmann 2001: 124). Tehát feltehetjük, hogy az 1800-as években az egyeztetés még vagy már ingadozott.

Arra nézve nincsenek pontos adataink, hogy más partikulákat is lehetne predikatívan ragozni a nganaszban, azonban a határozószókat – amiktől egyébként szintén azt várjuk el, hogy inflexiós morfémákat ne vegyenek fel – lehet, pl. *Kuntəga" a-m*. 'Messze vagyok.', *Mənə tamnu-m*. 'Én ott vagyok.'

Ezek alapján azt feltételezem, hogy a két kérdéses elem tagadó partikula. Az, hogy ezek névszói eredetűek, teljes bizonyossággal nem zárható ki, azonban az erre vonatkozó érveket egy későbbi tanulmányban ismertetem.

Ezek után vizsgáljuk meg a *ñintu(u)* és a *d'əŋku* használatát, valamint morfológiai viselkedését.

4.3.1. *ñintu*

A *ñintu* partikula, mint ahogy azt a (19) mondat is szemlélteti, nem vesz részt a fokváltakozásban, tehát a szó alakja a zárt szótag ellenére változatlan marad (a fokváltakozott forma **ñindum* lenne).

A *nintuu* tagadó partikulával csak mondatösszetevőt lehet tagadni (lásd (19, 21) mondat), mondattagadás esetén nem használható. Ebben az esetben a *nisi* segédigét kell alkalmazni, ami viszont – ellentétben pl. a nyenyecel – nem használható a névszói predikátum tagadására.

A *nintu* partikula mindig a tagadott mondatösszetevő előtt áll, hatóköre csak erre terjed ki. Amennyiben a mondatban valamilyen idő vagy mód kerül kifejezésre, a nem tagadott névszói predikátumokhoz hasonlóan, kopula használata szükséges. Hasonlítsuk össze az alábbi három mondatot¹³!

(21a) (*si* *ni* *nintu* *arakarə*.)
 ő nemSg3 szépSg3
 'Ő nem szép(, hanem...)'

(21b) (*si* *arakarə* [*nisi* *ɲuə*].)
 ő szépSg3 nemPerfSg3 vanVcong
 'Nem volt szép.'

(21c) (*si* *nintu* *arakarə*) *išüə*
 ő nemSg3 szépSg3 vanPerfSg3
 'Ő nem szép volt(, ...)'

A (21b) mondat szemlélteti, hogy mondattagadás esetén a tagadó segédige + a létige szerepel a mondatban, míg konstituenttagadáskor ugyan megjelenik a létige mint kopula, de a tagadó partikula hatóköre nem vonatkozik a létigére. Ezt a szerkezetet a (21b) mondat szemlélteti.

4.3.2. *d'an̄ku*

A *d'an̄ku* partikulára érvényesek a fokváltkozás szabályai (lásd a (20) mondatot, ahol a zárt szótagban az *ɲk* gyenge foka, az *ɲg* áll).

A *d'an̄ku* az egzisztenciális tagadás kifejezésére használható mondatösszetevő tagadásakor. A mondatban mindig vagy majdnem mindig záró pozíciót vesz fel. A megvizsgált 44 mondatban csak háromszor fordult elő a *d'an̄ku* nem záró pozícióban. Ez a három eset pedig a következő:

(22a) *Ńüə-j ho-ɲi*? (22b) *Mênê d'an̄gu-* " *ńüəńə*.
 gyerekPIAkk birtokolMinterSg2 én nincsPI3 gyerekPIPxSg1
 'Van gyereked?' (JN:13) 'Nincsenek gyerekeim' (JN: 13),

Ebben a mondatban kétségtelenül a tagadó elem került fókuszpozícióba. Ugyanez a helyzet a következő mondatban is, ahol egy specifikus kérdő-tagadó mondatról van szó:

¹³ A mondatok E. Helimski szóbeli közléséből származnak, akinek a témában folytatott eszmecseréért köszönettel tartozom.

(23) *Mənə d'a-tə-nə d'aŋku piśmo?*
 én PO_{nak}NprädPxSg1 nincsSg3 levél
 'Nincsen levelem?' (JN: 48).

(24) *Tənsiətə d'odürhütə, tomnəgəŋ, taharⁱa d'aŋku maagəličə.*
 Te hiszen menésVAcondGenPxSg2, kicsiSg3, hát nincsSg3 semmi
 'Hiszen te kicsi vagy, ha te méysz, belőled nem látszik semmi.' KNS: 161/50

Ugyan a három mondat azt sugallja, hogy fókuszáláskor elmozdul a *d'aŋku* a helyéről, azonban pusztán e három mondat alapján ezt a szabályt korai volna ki-mondani, annál is inkább, mivel maga a fókuszpozíció is további kutatásra szorul a nganaszban.

Ellentétben a másik tagadó partikulával, a *d'aŋku*-val kopulás alakokat a mai adatokban nem találhatunk, Castrén már fentebb idézett példája alapján feltételezhetjük, hogy a jövő és a múlt idejű alakok szintén kopulával képezhetők.

A tagadó partikulát számban és személyben egyeztetni kell a mondat alanyával. Előtte mindig az a mondatösszetevő áll, amire a tagadás vonatkozik.

(25) *Təndə- "ŋanasanə- "turku bəratənu d'aŋgu-".*
 ezPl emberPl tóGen partLok nincsPl3
 'Azok az emberek nincsenek a tó partján.' (T73: 83)

Amennyiben a tagadást az emberekre akarjuk vonatkoztatni, akkor ezt a mondatösszetevőt kell a tagadószó előtti pozícióba mozgatni: *Turku bəratənu təndə "ŋanasanə" d'aŋgu*. 'A tó partján nincsenek emberek.'¹⁴ Amennyiben azt szeretnénk kifejezni, hogy az emberek nem a parton, hanem más helyen vannak, minden bizonnyal az NP elé a *ŋintuu* tagadósztót kell helyezni (*ŋintuu turku bəratənu*).

A *d'aŋku* tagadó partikulának negatív értelmű felelőszói funkciója is van, ebben a szerepében sem cserélhető fel a *ŋintuu*-val.

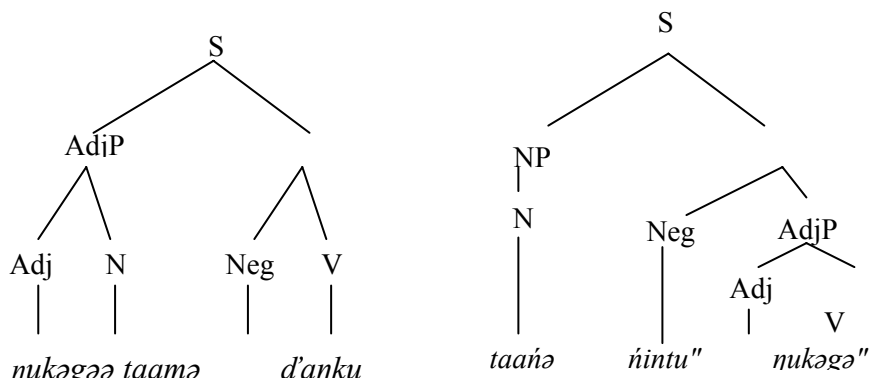
(26a) *Tənə təiŋu "ŋad'ačə?* (26b) *D'aŋku.*
 te létezikMinterPl3 fiatalabb testvérPlPxSg3 nincsSg3
 'Van fiatalabb testvéred?' 'Nincs.' (JN: 6)

A két tagadó partikula (*d'aŋku*, *ŋintuu*) – funkciójuk különbözősége miatt – egymással nem cserélhető fel. A két partikula eltérő mondat szerkezetet hoz létre:

(27) *Dukəgəə taa-mə* [_{NegP} *d'aŋku*]. (28) *Taa-ŋə* [_{NegP} *ŋintu-* "ŋukəgə-"].
 sok rénPxSg1 nincsSg3 rénPlPxSg1 nemPl3 sokPl3
 'Nincsen sok rénem.' (L01: 76) 'Nem sok rénem van.' (T73: 84)

A két mondat szerkezete a következő:

¹⁴ Ez a mondat nem adatolt, a mozgatás lehetőségét a hasonló felépítésű mondatokból következtettem. Azonban megjegyzem, hogy ezzel kapcsolatban mindenképpen további terepmunkára lenne szükség.

A (27) mondat állítmánya a *d'anku* tagadó partikula, a *ħukəgəə* pedig jelzői szerepben áll. A (28) mondatban a *ħukəgə* a névszói állítmány része, amit a *ħintu''* partikulával lehet tagadni.

5. A morfológiai tagadás eszközei

Payne szerint a morfológiai tagadás legtisztább esete, ha az igeen egy derivációs morféma jelöli a tagadást mint pl. a törökben (Payne 1985: 226). Ennél az egyszerű esetnél bonyolultabb az, amit a nganaszban találunk. Itt számon tartunk egy ún. abesszív igemódot, egy participium abessivumot és egy tagadó supinumot is.

5.1. Az abesszív módban álló igeik

Ezzel az igemóddal olyan eseményről lehet kijelentést tenni, ami nem ment végbe, de megvan annak a valószínűsége, hogy végbemegy. A tagadó segédigéken kívül minden ige felveheti az abesszívum jelét.

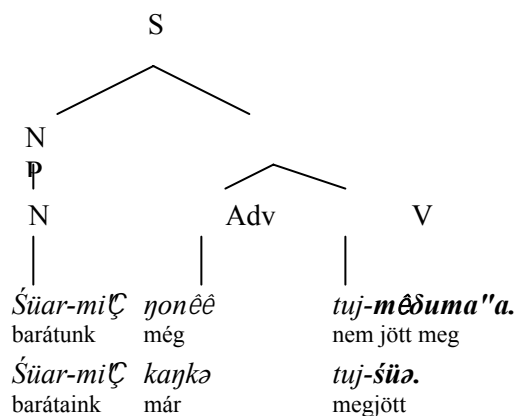
- (25) *D'esi* ǂə kũmaa-rəku kuħiagə'ĩčə kačə-məδuma''a-m.
 apaGenPxSg1 kəsNsim sehol látMabSg1subj
 'Az apáméhoz hasonló kést (még) nem láttam. (K: 33)

Addig, amíg a *ħis/ǂ* tagadó segédigével való tagadás egy egyszerű negatív előjelű kijelentést tesz, az abesszív módú alaknak mellékjelentése is van, ami egyszerű logikai eszközökkel nem írható le. Ezzel az igemóddal olyan cselekvéseket vagy történéseket lehet kifejezni, amit a cselekvő még nem hajtott végre, vagy a történet még nem ment végbe, de ennek a potenciális lehetősége megvan. A *ħind/ǂ kačəmə''am* 'nem látom' logikailag a következőképpen írható fel: $\neg kačəmə''am$, azonban a *kačəməδuma''am* ezzel a logikai művelettel nem ábrázolható, hiszen itt nem egyszerűen arról van szó, hogy az agens nem lát valamit. A kijelentésben az

rejlük, hogy a beszélő még nem lát valamit, de esetleg még láthat. A mellékjelentést igen gyakran egy módosítószó (*ɲonəə* 'és, még' vagy *ɲiʒətu* 'még nem') is fokozza.

- (29) *Šüar-miʒ ɲonəə tuj-məðuma"ə.*
 barátPxP11 még megjönMabSg3
 'A barátunk még nem jött meg.' (T73: 86)

Az abesszív módú mondat szerkezete nem különbözik a kijelentő módban álló mondatok szerkezetétől. Szintaktikailag nem beszélhetünk azonban tagadásról, szemantikailag viszont igen, mégpedig a teljes mondatra kiterjedő tagadásról. Az abesszív igemódban álló igét tartalmazó mondat és az állító módban álló mondat szerkezete a következő:

5.2. A participium abessivum

Sajátos esete a tagadásnak a participium abessivum használata. Ezt akkor használja a beszélő, ha összetett mondat mellékmondatában akarja kifejezni az abesszív igemód által kifejezett tagadást. Mivel a nganaszanban nincsenek, illetve csak igen ritkán fordulnak elő a szerkezetileg is összetett mondatok, ezért a mellékmondatot igeneves szerkezetbe kell sűríteni. Ez történik a vonatkozó mellékmondatban kifejezett tagadásnál is, a tagadás hatóköre kiterjed a mellékmondatra.

- (30) *Huturəməðuma"ə" taačə məðə takənu kətutu".*
 befogPtAbessPl rénPIPxSg2 sátorGen PO_{mögött} legelKimpP13
 'A még be nem fogott rénjeid a sátor mögött legelnek.' (T79: 265)
 [A rénjeid, amelyeket még nem fogtál be, a sátor mögött legelnek.]

Ahogy a következő mondat szemlélteti, az igenév megtartja az ige vonzatát. A bővítmény minden esetben az igenév előtt helyezkedik el.

- (31) *Taačü huđurtəkəmətuma" a kuəd'ümu matə čii"ə.*
 rénPIAkkPxSg3 befogPtAbess férfi sátorLat bemegeyKperfSg3
 'A rénjeit még be nem fogott férfi bement a sátorba.' (T73: 86)
 [A férfi, aki még nem fogta be a rénjeit, bement a sátorba.]

5.3. A tagadó supinum

A célhatározós szerkezetben a tagadás az igetőhöz kapcsolódó –mUNKə^NTə + (Px) alakos formával fejezhető ki.

- (32) *Ńüə d'orə-lə-muŋkətə-tu, kundubtu-ŋuru"!*
 gyerekGen sirVinchNegSupPxSg3 lefektetMimpPI2
 'Fektessétek le a gyereket, hogy ne kezdjen el sírni!' (T73: 262)

Jellegzetessége ennek a szerkezetnek, hogy a mellékmondatot kifejező nominális szerkezet minden esetben a mondat élén van. Amennyiben a főmondat és a mellékmondat alanya nem egyezik meg a célhatározói szerkezet alanyát a birtokos személyrag vagy egy birtokos esetben álló névszó vagy a kettő együtt fejezi azt ki. Ez utóbbi esetet szemlélteti a (32) mondat is.

6. A szemantikai tagadás

A nganaszanban számos olyan igét találhatunk, amelynek tagadó jelentése van. Ezek ugyan sem morfológiailag, sem szintaktikailag nem sorolhatók be a tagadás körébe, mivel semmilyen negatív markert (Neg) nem mutatnak, azonban a velük alkotott mondatok a tagadás általános definíciójának megfelelnek (lásd az 1. pontot). A 3. pontban felsorolt 6 ige közül, amelyek megtalálhatók a nganaszan–oros szótárban (KMZ), csak háromra találunk példamondatot is. Ebből az egyikre (*məčid'i*) csak egyetlen mondatot lehet idézni, amiből messzemenő következtetéseket az ige viselkedésére nem vonhatunk le. Emiatt az alábbiakban csak két igét fogok részletesebben bemutatni.

6.1. A *d'angujsa* '(itt) nincs, nem létezik'

Annak ellenére, hogy szintaktikailag ez az ige nem fejez ki tagadást, igen fontos szerepe van a nganaszan tagadásban. Gyakran szokták 'hiányzik'-ként fordítani, azonban ez a fordítás igen pontatlan, mivel a *d'angujsa* kifejezetten az egzisztenciális mondatok tagadására irányul, tehát nem egy objektum pillanatnyi hiányát

fejezi ki, hanem annak létezését tagadja. Etimológiailag kapcsolatban van a *d'anguku*¹⁵ partikulával. Funkciójuk között az a különbség, hogy míg a partikula egy mondatösszetevő tagadására irányul, addig az igével mondattagadás fejezhető ki. Az ígét tartalmazó mondat szerkezete nem tér el az állító mondatok szerkezetétől.

- (33) *Têhini maagêl'ičê ηül^hadê d'anguj-h^hatu.*
 itt semmi farkas nincsMinfSg3
 'Úgy tűnik, itt semmiféle farkas nincs.' (L01: 41)

Szemantikailag azt lehet tagadni, amit állítani is lehet. A szemantikai tagadás előfordulása azt feltételezi, hogy a pozitív jelentésű szó gyakran forduljon elő.¹⁶ A nganaszan *d'angujsa* pozitív párja az *isa* létige. Amennyiben a létige tagadó alakjának a kérdéses ígét tekintjük, azt várjuk el, hogy a létigének ne legyen tagadott alakja. Ennek az elvárásnak az egzisztenciális mondatok esetében az adatok meg is felelnek. Adatbázisomban csupán háromszor fordul elő a létige tagadott alakja. Mint ahogy a (34) mondat ezt szemlélteti, ezekben azonban a létige nem egzisztenciális jelentésében, hanem kopulaként fordul elő. További példaként lásd a (21b) mondatot.

- (34) *ƏmtiQ'aliQ'ni-siQ'ə náagəə d'aliQ'ua-', nandiQ'iQ'*
 ez nap nemFutSg3 jó nap vanVcong úgy tűnikKimpSg3
 'Úgy tűnik, hogy ez a nap nem lesz jó nap.' (L01: 45)

Egy tagadó mondatról azt várjuk el, hogy kettős tagadásnál újra pozitív jelentést kapjunk (vö. 1. pont). Ennek az elvárásnak a *d'angujsa* teljes mértékben megfelel. Amennyiben tagadjuk pozitív értelmű kijelentést kell kapunk:

- (35) *KoliQ'ə nintiQ' d'angujba-'.*
 halPxSg2 nemKimpSg3 nincsVcong
 'Van halad.' (T73: 87)

6.2. A *d'erusa* 'nem tud, nem ismer'

A *d'erusa* pozitív párja a *čeniQ'i* 'ismer, tud' ige. A *čeniQ'i* ige tagadott alakjára pusztán egy adatot találhatunk, Helimski gyűjtésében (1994: 50). Az adat egy igen speciális szövegben, mégpedig egy sámánszertartás szövegében található. Minden egyéb esetben – ebben a szövegben is és más forrásokban is – a 'nem tud' kifejezésére nem a tagadott alak, hanem a *d'erusa* lexéma használatos. Ugyanúgy, ahogy a morfológiai tagadás estén, így a szemantikai tagadás estén sem tér el a mondat szerkezete az állító mondatok szerkezetétől.

¹⁵ Feltételezhetjük, hogy a partikula utáni kopula agglutinálódott és ennek eredményeképpen kialakult egy új lexéma, a *d'angujsa* ige.

¹⁶ Ez alól persze vannak kivételek, pl. a németben használható az *unbeschreiblich* 'leírhatatlan', azonban nincsen *beschreiblich*. (Lásd Hentschel 1998: 87.)

- (36) *Əmləd'i sad'əə, ɲad'ümüə sad'əə mənə d'eru-tu-mə.*
 ilyenAkk útAkk tisztátalanAkk útAkk én nem ismerKimpSg1o
 'Ilyen utat, tisztátalan utat én nem ismerek.' (HM: 34/52)

Az ige tagadott alakja is előfordul, az ún. tudatosító¹⁷ kérdésben. Ezeknek a jellemzője, hogy a tagadás ilyenkor sosem az előfeltevésre vonatkozik, illetve a válasszal szemben az az elvárás, hogy pozitívnak kell lennie. (Erről a típusról bővebben lásd Hentschel 1998: 205-től.) A nganaszan mondat sajátossága, hogy itt már a kettős tagadás révén a kérdés is pozitívvá válik.

- (37) *Ŋi-ɲiŋ d'erud'ə-'' əmə sítəb'iŋ*
 nemMinterSg1 nem ismerVcong ezAkk meseAkk
 'Csak nem nem ismered ezt a mesét?' (T79: 262)

7. A tagadó névmások avagy van-e kétszeres tagadás a nganaszanban

Amikor kétszeres tagadásról beszélek, akkor nem a logikai értelemben vett kettős tagadást értem alatta, hanem azokat az eseteket, amikor két tagadó elem található a mondatokban, amelyek közül az egyik a tagadó marker, a másik pedig egy tagadó névmás.

Ismeretes, hogy vannak nyelvek (pl. orosz, magyar, bantu stb.), amelyekben a tagadó névmás önmagában nem fejez ki tagadást, azaz a tagadó névmás mellett a mondat még egy tagadó markert tartalmaz. Míg a *ni* esetében elég egy tagadó elem, addig az oroszban kettő kell. Ezt szemlélteti az alábbi mondatpár.

- (38a) *Niemand ist gekommen.* (38b) *Никто не пришёл.*
 'Senki nem jött.' 'Senki nem jött'

Mielőtt megvizsgáljuk, hogy a nganaszan melyik csoportba sorolható, vegyük számba a tagadó és a kérdő névmásokat. Ahogy az alábbi táblázat is szemlélteti, ezek töve megegyeznek.

Tagadó névmások		Kérdő névmások	
<i>siŋŋəl'ičə</i>	'senki'	<i>siŋŋ</i>	'ki'
<i>maagəl'ičə</i>	'semmi'	<i>maa</i>	'mi'
<i>kaŋkəkəl'iči</i>	'semmikor'	<i>kaŋgə</i>	'mikor'
<i>kurəd'ikəl'ičə</i>	'semmilyen'	<i>kurəd'i</i>	'milyen'
<i>kuni"iagəl'iči</i>	'sehová'	<i>kuni ~ kuni"ia</i>	'hová'
<i>kuŋigəl'iči ~ kuŋigəl'ičənu</i>	'sehol'	<i>kuŋini</i>	'hol'
<i>kanəmtəl'ičə</i>	'sehányadik'	<i>kanəmtə</i>	'melyik, hányadik'

¹⁷ Pl. magyar *Hogy miket nem mondasz!?*, finn *Eikö se olekin Udo?* 'Hát ez meg nem Udo?' stb.

Első pillantásra kézenfekvőnek látszik az a nézet, hogy a tagadó névmásokon a tagadó marker a *-kəličə ~ -kəliči* morféma. Igen ám, csak hogy egyrészt ahhoz, hogy ezt a morfémát Neg-nek minősítsük teljesülnie kellene annak a feltételnek, hogy más esetekben is legyen tagadó szerepe. Azonban ahogy a (39) mondat szemlélteti az nem teljesül, hiszen itt a névmás nem kap negatív értelmet.

(39) *Əm-kəličə tim'ajči-tiç*
 ezKlit hallgatKimpSg3
 'Sőt ez hallgat' (T79: 173)

Már Tereščenko (1979: 172) is felhívta a figyelmet arra, hogy a fent felsorolt ún. tagadó névmások szerepelhetnek a mondatban egyéb tagadó marker nélkül is. Ilyenkor a mondatnak nem tagadó, hanem állító jelentése lesz. Tereščenko a következőket írja: „A vizsgált névmások tagadó jelentése a tagadószóval van kapcsolatban, azaz az önálló tagadó igékkel, illetve a tagadó segédigékkel. Az adott névmások nem fejeznek ki tagadó jelentést, ha nem az igékkel állnak, a *-gəličə* klitikum az ilyen szerkezetekben nyomósító, ritkábban megengedő jelentést vesz fel...”¹⁸ (1979: 172)

Ezt a jelenséget szemlélteti a (39), valamint a (40) mondat is:

(40) *Hošüriçi qıma-gəličə d'ü-šüə-m, təniðə nəaglı-šüə-m.*
 megütinf valamiKlit elveszítPerfSg1 aztán megjavulPerfSg1
 'Az ütéstől elájultam, majd magamhoz tértem.' (T79: 173)

Tereščenko megállapításait a következőkkel lehet kiegészíteni: természetesen a tagadó jelentést ezek a nyomatékosított névmások nemcsak a tagadó segédigék vagy tagadó igék mellett kapják meg, hanem a tagadó partikulák (példaként lásd a (20) és a (24) mondatot) vagy a morfológiai tagadást tartalmazó szavak (példaként lásd a (25) mondatot) mellett is. Mivel ezek a nyomatékosított névmások csak akkor rendelkeznek tagadó jelentéssel, ha a mondatban van Neg, ezért ezeket nem tekinthetjük tagadó névmásoknak, tehát azt mondhatjuk, hogy a nganaszban nincsenek tagadó névmások. (Lásd még Helimski 1998: 501.) Meg azonban jegyeznünk, hogy ezek a névmások kétségtelenül gyakrabban szerepelnek negatív értelmű mondatokban, mint pozitívokban.

Ezek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a nganaszban nem ismeri a kétszeres tagadást, a tagadó mondatok minden esetben csak egy tagadó markert tartalmaznak.

¹⁸ „Отрицательное значение рассматриваемых местоимений находится в связи с отрицательными словами – самостоятельными и вспомогательными отрицательными глаголами. Вне связи с ними данные местоимения отрицательного значения не выражают, и суффиксальная частица *-gəličə* приобретает в таких построениях усилительное, реже уступительное значение...” (Tereščenko 1979: 172)

Rövidítések

Akk	tárgyeset
Akkindef	határozatlan tárgyra utaló tárgyeset
Dat	részes eset
Du	kettes szám
FN	Labanauskas 1992
Fut	jövő idő
Gen	birtokos eset
ger.	gerundium
HM	Helimski 1994
JN	Aron – Momd'e 1992
K	Kovalenko
Kimp	folyamatos igékhez járuló koaffixum
Klit	klitikum, nyomatékosító elem
Koaff	koaffixum
Kperf	befejezett igékhez járuló koaffixum
KMZ	Kosterkina – Momd'e – Ždanova
KNS	Kosterkina – Nagy – Sobanski
Lat	lativus
Lok	locativus
L01	Labanauskas 2001
Mab	abessiv igemód
Minf	inferential igemód
Minter	kérdő mód
Mbiz	bizonytalansági mód
Mx	módjel
Ned	Nedjalkov 1997
Neg	tagadó marker
Nsim	hasonlító képző
o	tárgyas ragozás
part.	igenév
Pl	többes szám
PO	névutó
Prol	prolativus
PtAbess	participium abessivum
PtPass	participium passivum
PtPerf	participium perfectum
Px	birtokos személyrag
r	reflexív ragozás
Rx	igető
Sg	egyes szám
SK	Сказки народов Сибирского Севера

sup.	supinum
T73	Tereščenko 1973
T79	Tereščenko 1979
Tx	időjel
Vcong	a főigének a tagadó segédige után álló alakja
Vdur	duratív képző
Vhab	habitiatív képző
Viter	iteratív képző
Vkaus	kauzatív képző
Vx	igei személyrag

Irodalom

- Aron, N. M. – Momďe, A. Ć. [Арон, Н. М. – Момде, А. Ч.] (1992), Язык нганасан. Норильск.
- Bernini, Giuliano – Ramat, Paolo (1996), Negative Sentences in the Languages of Europe. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- Bulatova, Nadezhda – Grenoble, Leonore (1999), Evenki. Languages of the World. Materials 141. Lincom Europa, München.
- Csepregi Márta (2001), Szintetikus tagadás a finnugor nyelvekben. FUD 8: 59–71.
- Dahl, Östen (1979), Typology of sentence negation. Linguistics 17: 79–106.
- Dahl, Östen (1993), Negation. In: Jacobs, Joachim – von Stechow, Armin – Sternefeld, Wolfgang – Vennemann, Theo (eds), Syntax. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. Walter de Gruyter, Berlin – New York.
- Dryer, Matthew (1988), Universals of negative position. In: Hammond, Michael – Moravcsik, Edith – Wirth, Jessica (eds), Studies in syntactic typology. Benjamins, Amsterdam – Philadelphia.
- Frawley, William (1992), Linguistic Semantics. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale – Hove – London.
- Haegeman, Liliane (1995), The syntax of negation. CUP, Cambridge.
- Hajdú Péter (1969), Zur Syntax der negativen Verbalformen im Samojedischen. In: Schlachter, Wolfgang (Hrsg.), Symposium über syntax der uralischen Sprachen. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Helimski, Eugen (1998), Nganasan. In: Abondolo, Daniel (ed.), The Uralic Languages. Routledge, London. 480–515.
- Hentschel, Elke (1998), Negation und Interrogation. Niemeyer, Tübingen.
- Honti László (1997), Die Negation im Uralischen I–II. LU 33: 81–96, 161–176.
- Kahrel, Peter – van den Berg, René (eds) (1994), Typological studies in negation. Benjamins, Amsterdam – Philadelphia.
- Katzschmann, Michael (1993–94), Die Negation(sverb)en des Nganasanischen. NéNy 35: 47–68.
- Katzschmann, Michael (1995), Morphosyntaktische Betrachtungen zur Nganasanischen Negation. NéNy 36: 237–250.

- Katzschmann, Michael (2001), Über „Verba conjunctionalia“ und andere Eigentümlichkeiten im Nganasanischen – u. a. ein Nachtrag zu den Negation(sverb)en. *NéNy* 41/2: 121–128.
- Kiefer Ferenc (1983), *Az előfeltevések elmélete*. Akadémiai, Budapest.
- Kosterkina, N. – Helimski, E. [Костеркина, Н. – Хелимский, Е.] (1994), Малые камлания большого шамана. In: Хелимский, Е. (ред.), Таймырский этнолингвистический сборник. РГГУ, Москва. 17–146.
- Kosterkina, N. – Nagy, B. B. – Sobanski, F. (1997), Über die Tiere auf der Erde. Ein nganasanisches Märchen nebst Übersetzung und morphologischem Wörterverzeichnis. *NéNy* 38: 57–199.
- Kosterkina, N. T – Momd'e, A. – Ždanova, T. Ju. [Костеркина, Н. Т. – А. Ч. Момде – Т. Ю. Жданова] (2001), *Словарь нганасанско-русский и русско-нганасанский*. Просвещение, Санкт-Петербург.
- Labanauskas, Kazys [Лабанаускас, Казыс] (1992), Нганасанский фольклор. Фольклор народов Таймыра 3. Таймырский окружный центр народного творчества, Дудинка.
- Labanauskas, Kazys [Лабанаускас, Казыс] (2001), Нганасанская фольклорная хрестоматия. Фольклор народов Таймыра 6. Таймырский окружный центр народного творчества, Дудинка.
- Madarász Tiborné – Pólos László – Ruzsa Imre (1999), *A logika elemei*. Osiris, Budapest.
- Nedjalkov, Igor (1997), *Evenki*. Routledge, London – New York.
- Nedjalkov, Igor [Nedyalkov, Igor] (1994), Evenki. In: Kahrel, Peter – Van den Berg, René (eds), *Typological studies in negation*. Benjamins, Amsterdam – Philadelphia. 1–34.
- Payne, John R. (1985), Negation. In: Shopen, Timothy (ed.), *Language typology and syntactic description*. CUP, Cambridge.
- Сказки народов Сибирского Севера 2, (1976), Tomsk. 37–44, 107–123.
- Sorokina, I. P. – Volina, D. S. [Сорокина, И. П. – Болина, Д. С.] (2001), *Словарь энецко-русский и русско-энецкий*. Просвещение, Санкт-Петербург.
- Tereščenko, N. M. [Терещенко, Н. М.] (1966) Нганасанский язык. In: Лыткин, В. (ред.), *Языки народов СССР Том 3. Финно-угорские и самодийские языки*. Наука, Москва. 416–437.
- Tereščenko, N. M. [Терещенко, Н. М.] (1973), *Синтаксис самодийских языков*. Наука, Ленинград.
- Tereščenko, N. M. [Терещенко, Н. М.] (1979), *Нганасанский язык*. Наука, Ленинград.
- Trón Viktor (2001), *Fejközpontú frázisstruktúra-nyelvtan*. Tinta, Budapest.
- Wagner-Nagy Beáta (2001), *Die Wortbildung im Nganasanischen*. SUA 43.
- Wagner-Nagy Beáta (szerk.) (2002), *Chrestomathia Nganasanica*. SUA Supplementum 10.